
Ljevica u postkomunističkim zemljama

BRANKO CARATAN*

Sažetak

Autor polazi od teze kako je ravnomjerno alternativno izmjenjivanje ljevice i desnice na vlasti dugoročna značajka stabilnih europskih demokracija. Kolaps komunizma pratio je u većini zemalja istočne Europe izborni poraz lijevih stranaka. Posljednje dvije godine u toj regiji obilježene su povratkom na vlast više ili manje transformiranih lijevih stranaka i lidera. Autor naglašava da se u tom slučaju ne radi o povratku komunizma, koji je definitivno doživio povijesni kraj, iako neke od lijevih stranaka nose konzervativne tragove. U manje razvijenim zemljama nekadašnje se komunističke elite transformiraju u nacionalne političke elite, a u razvijenijim državama istočne Europe na ljevici je dovršen proces formiranja stranaka socijaldemokratskog profila. Autor upozorava na važnost nacionalnog fenomena u političkim programima lijevih stranaka. Zaključuje da se osnovni uzrok povratka ljevice u zemljama istočne Europe nalazi u socijalnim posljedicama tranzicije i ignoriranju toga problema od strane desnice.

Europski izazov i ravnoteža snaga

U posljednje je vrijeme gotovo općeprihvaćeno mišljenje kako su ljevici u Europi kola pošla strmoglavo niz brdo. Taj je dojam posebno pojačan činjenicom da je do slabljenja utjecaja ljevice došlo nakon razdoblja izuzetnih uspjeha socijaldemokratskih stranaka u Europi. Sredinom 70-ih izgledalo je da ljevica nezadrživo napreduje. U Britaniji, Zapadnoj Njemačkoj, Austriji, Belgiji, Nizozemskoj, Norveškoj, Danskoj, Švedskoj i Finskoj 1974.-75. premijeri su bili socijaldemokrati. Približno u isto vrijeme pojavljuje se "eurokomunizam" kao zapadnoeuropska modernizacija komunističkih stranaka, koja je značila pomak od sovjetskog modela komunizma i donosila glasove. Najradikalnije eurokomunističke stranke našle su se na putanji koja ih je vodila prema socijaldemokratizaciji. Transformacija im je donijela pozitivne izborne rezultate. Talijanski komunisti 1976. tako dobivaju 34,4 % glasova,¹ a 1984. na europskim izborima prvi i jedini put izbijaju na prvo mjesto ispred demokršćana.

**Branko Caratan*, redovni profesor Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na predmetu Komparativna politika.

¹Vidi: Abse, Tobias, "Italy: A New Agenda", u: Anderson, Perry i Patrick Camiller, *Mapping the West European Left*, London, New York, Verso, 1994., str. 203.

Međutim, 80-ih godina desnica preuzima vodstvo u nizu najvažnijih zemalja zapadne Europe, da bi onda 1989. komunisti u Istočnoj Europi izgubili vlast. Posljedice sloma komunističkog projekta osjetile su se i na Zapadu i kod komunista, koji se najčešće odlučuju na promjenu političkog identiteta (prihvaćaju socijaldemokratske programe — izuzev komunističkih stranaka Portugala, Grčke i Francuske), ali i kod socijaldemokracije. Nagli slom komunizma na Istoku bacio je loše svjetlo i na zapadnoeuropsku socijaldemokraciju, usprkos činjenici da su upravo socijaldemokrati desetljećima bili najoštrij kritičari komunističkog pokreta. Osobito je oživljavanje ideje tržišta na Istoku negativno utjecalo na zapadnu ljevicu i njezinu borbu za politiku socijalnog blagostanja, pa iako komunisti u Istočnoj Europi u većini slučajeva s više ili manje dosljednosti prelaze na socijaldemokratske pozicije, najčešće ipak nagomilane povijesne račune plaćaju gubitkom glasova i vlasti. Početak 90-ih u Zapadnoj Europi izgleda jednako tako loše za ljevicu: bivši talijanski socijalistički premijer Bettino Craxi bježi pred opužnicom zbog korupcije u veljači 1993. u Tunis, a bivši francuski prvi ministar Pierre Bérégovoy u svibnju 1993. izlaz iz privatnih i političkih neprilika nalazi u samoubojstvu. Bjorn Engholm, lider njemačkog SPD, nakon što priznaje da je lagao u jednoj ranijoj provincijskoj aferi, koja je završila najprije rušenjem pa onda samoubojstvom demokriškanskog suparnika u Schleswig-Holsteinu, podnosi ostavku. Robert Maxwell, bivši zastupnik laburista u britanskom parlamentu, vlasnik medijske imperije i dobročinitelj Laburističke stranke, najprije biva upleten u veliku financijsku prijevaru, a zatim pada s jahte. Sama Laburistička stranka više od desetljeća (od izborne pobjede Margaret Thatcher 1979.) ostaje izvan vlasti. U Francuskoj na izborima za europski parlament 1994. socijalisti dobivaju manje od šestine glasova, a njihov lider Michel Rochard, priznajući odgovornost za poraz, podnosi ostavku. U Italiji postkomunisti (Stranka demokratske ljevice — PDS) na europskim izborima 1994. dobivaju manje od petine glasova i njihov lider Achille Occhetto podnosi ostavku. U Njemačkoj SPD na izbornom testiranju postiže najslabiji rezultat od 50-ih godina naovamo.²

Međutim, analiziraju li se dugoročni trendovi, odnosi ljevice i desnice u Europi pokazuju puno stabilnije relacije snaga, a oscilacije gube dramatično obilježje. Dugoročna politološka analiza pokazuje da se zapravo radi o normalnoj periodičnoj alternativnoj izmjeni ljevice i desnice na vlasti, o izmjenjivosti, koja i nije ništa drugo nego bit stabilnih demokratskih režima Zapadne Europe. Perry Anderson i Peter Mair dokumentirano argumentiraju u prilog upravo takve teze. Anderson se poziva na istraživanje Wolfganga Merkela, koji je pratio performance socijaldemokracije u šesnaest glavnih zemalja zapadne Europe. Studija W. Merkela, jednog od najuglednijih politologa koji se bave strankama, pokazuje statističkom preciznošću kako socijal-demokracija, dugoročno gledano, nije u povijesnom padu. Period od 1974.-1990. uspoređen s razdobljem 1945.-1973. pokazuje da europska

²Usp.: Anderson, "Introduction", u: Anderson, op. cit., str. 1-5.

socijaldemokracija nije pretrpjela ni gubitak izborne podrške, niti je trajanje sudjelovanja u vladama bilo smanjeno.³ Peter Mair također pokazuje kako ravnoteža između ljevice i desnice ostaje u prosjeku stabilna u Zapadnoj Europi i da površna popularna impresija o tendenciji promjene ravnoteže između ljevice i desnice na štetu ljevice nije točna. Mair je, za razliku od Merkela koji se bavio samo socijaldemokracijom, analizirao obje glavne struje ljevice u Zapadnoj Europi: i socijaldemokraciju i komunističke stranke, a izostavio je samo stranke tzv. nove ljevice i zelenih (koji uglavnom spadaju u dio lijevog spektra). Tijekom 50-ih godina prosjek izborne podrške za lijeve stranke bio je prosječno 40,6% u Zapadnoj Europi, a u 80-im godinama 38,2%. Slično bi se moglo reći i za 70-e godine. Ako bi se dodali glasovi za stranke zelenih, onda bi i 80-ih godina postotak glasova za lijeve stranke bio jednak kao 50-ih godina: 40,5%. Podaci o sudjelovanju ljevice u vladama u zapadnoj Europi pokazuju da su lijeve stranke sudjelovale u vladama u više od 50% vremena u razdoblju 1970.-1990. (vidi tab. 1 o izbornoj podršci i sudjelovanju u vladama lijevih stranaka u Zapadnoj Europi 1970.-90.).⁴

Ravnoteža snaga između desnice i ljevice na Zapadu dakle ostaje ista ako se gleda dugoročno. Naravno, nacionalne i periodične oscilacije podrazumijevaju se. O tome govori i najnoviji trend. Istočna Europa danas nesumnjivo ide ulijevo, a isto tako i neke od najznačajnijih zemalja zapadne Europe. Na posljednjim parlamentarnim izborima 1996. u Italiji pobjedu je odnijela koalicija lijevog centra, švedski socijaldemokrati su se već ranije vratili na vlast, a u Velikoj Britaniji samo čudo može spasiti konzervativce od poraza nakon što su već ove godine na lokalnim izborima doživjeli pravu katastrofu.

Međutim, iako odnos snaga dugoročno nije podložan drastičnim promjenama, to ne znači da situacije u kojima stranke djeluju i njihove strategije nisu podložne i velikim promjenama. Bitno se promijenila i socijalna osnova glasačkog tijela stranaka ljevice u razvijenim zemljama. Lijeve stranke više ne mogu usredotočiti svoju pozornost na industrijsko radništvo, jer je broj manualnih radnika pao na manje od četvrtine aktivne populacije. Istodobno je došlo do ekspanzije nekih ranije politički marginalnih grupa i slojeva. Broj umirovljenika tako je porastao (s tendencijom daljeg rasta) da izdvajanja za tu kategoriju čine već dvije trećine svih troškova socijalnog osiguranja. Feminizacija radne snage u Zapadnoj Europi (ženska zaposlenost dosegla je već razinu od 60% u zemljama Europske unije), donijela je neočekivane promjene. Porast obrazovne strukture ženskog dijela populacije, kao i veliko zapošljavanje ženske radne snage u javnom sek-

³Merkel, Wolfgang, *Ende der Sozialdemokratie? Machtressourcen und Regierungspolitik im westeuropäischen Vergleich*, Frankfurt, 1993. (prema: Anderson, ibid., str. 5).

⁴Mair, Peter, "Britain: Labour and Electoral Reform", u: Anderson, op. cit., str. 136-7.

toru, koji ovisi o programima politike države blagostanja, donijeli su promjenu u odnosu prema tradicionalno konzervativnom ponašanju žena. Mlade obrazovane žene počele su glasati više lijevo od muškaraca. Posljednjih desetljeća zemlje zapadne Europe ponovo su počele registrirati važnost nacionalnog fenomena. Iako je europski zapad u puno većoj mjeri nacionalno homogeniziran od Istočne Europe, pretvaranje zapadne Europe od emigracijskog u imigracijsko područje ponovo je aktualiziralo važnost etničkih problema za ljevicu. Istodobno se može konstatirati da je razdoblje beskonačnog širenja socijalnih programa države blagostanja postalo povijest. Internacionalizacija kapitala, integracija tržišta i deregulacija finansijskih tržišta odredili su okvire i visoku razinu ekonomske kompeticije. U takvim uvjetima nemoguće je nove socijalne probleme brzo rješavati ili otklanjati dizanjem poreza za novonastale programe socijalne politike. Limiti ograničenih mogućnosti već su ranije bili dostignuti. Sve to govori o nužnoj promjeni socijalnog oslonca lijevih stranaka i potrebi preispitivanja njihovih strategija.

Tablica 1: Prosječna izborna podrška i razdoblje sudjelovanja stranaka ljevice u vladama u Zapadnoj Europi od 1970. do 1990.

	Prosjeak glasova 70-ih god. (%)	Prosjeak glasova 80-ih god. (%)	Vrijeme (%) u vladama od 1970. do 1990.
Austrija	51.2	46.1	98
Belgija	29.5	29.4	52
Danska	36.6	32.8	48
Finska	42.7	39.8	96
Francuska	43.1	47.4	33
Irska	12.7	8.9	51
Island	38.5	32.4	53
Italija	45.1	44.7	77
Luksemburg	43.5	37.4	58
Nizozemska	35.3	32.1	38
Njemačka	44.2	39.4	59
Norveška	39.8	38.3	66
Švedska	48.8	50.0	76
Švicarska	28.1	22.1	100
Velika Britanija	39.1	29.2	28

Napomena: stranke nove ljevice i zelenih nisu uključene.⁵

U ovom stoljeću ljevica pokazuje stalnu tendenciju opadanja radikalizma svojih strateških ciljeva. U početku su i komunističke i socijaldemokratske stranke imale isti krajnji cilj. I socijaldemokrati su bili za konačno uklanjanje kapitalizma, ali im je metodski pristup bio drukčiji. Komunisti su to

⁵Izvor: Anderson, op. cit., str. 137.

željeli postići revolucionarnim prevratom, a socijaldemokrati postupno uz pomoć parcijalnih reformi. Socijaldemokracija je zatim domet reformi reducirala na stvaranje države blagostanja unutar ekonomskih i političkih okvira kapitalizma. Prihvatila je tržišnu ekonomiju s privatnim vlasništvom i liberalnu demokraciju kao trajno rješenje. Danas, nakon neoliberalne ofenzive na Zapadu i prihvaćanja liberalnih vrijednosti u postkomunističkim zemljama istočne Europe, programski redukcionizam otišao je korak dalje. Strategija se svela na korekciju građanskog društva u ime socijalne pravde. Time, praktično govoreći, strateška orijentacija sve više ovisi o konkretnoj situaciji. U tom je pogledu socijaldemokracija ovisna više o lideru, nego o nekoj novoj definiranoj strategiji. Dahrendorf je svojedobno govorio o liberalnim strankama bez značajne veze s liberalizmom kao idealom.⁶ Socijaldemokracija danas na toj istoj crti svoju poziciju definira iz nastavka tradicije borbe protiv socijalne neravnopravnosti. Problem je u tome što je socijalni supstrat, koji treba korigirati, ostao pod kontrolom desnice koja ga definira, a strategija socijaldemokracije sastoji se samo u intervenciji u temu koja je zadata od drugoga. Socijaldemokracija se može samo tješiti da su pojmovi desnice i ljevice uvijek pokazivali jedino relativni odnos. Danas je relativiziranje tih kategorija aktualno više nego ikada ranije. Naravno, socijaldemokracija je već ranije dokazala da može i sama upravljati osnovnim socijalnim supstratom. U mnogim zemljama ona je godinama vodila poslove vlade.⁷

⁶Moglo bi se reći da su i građanske stranke odnosno stranke desnice također otupile oštricu svoje ideološke pozicije i svoju strategiju sve više određuju pragmatično prema potrebi situacije. Ako je ljevica prihvatila liberalna načela kao okvir svoga djelovanja, desnica je prihvatila potrebu političke korekcije u ime države blagostanja. Spor više nije u isključivosti pozicija, u igri nulte opcije, već u mjeri i modalitetu. Moderni sukob ljevice i desnice sve više podsjeća na odnos demokrata i republikanaca u SAD, gdje politički spor ovisi o konkretnim problemima, a nije opterećen ideološkim pristupom, iako se osnovne razlike znaju. Samo u glavama primitivaca s europskog ruba još uvijek postoje pobodne ideološke zastave kao glavno političko pitanje.

⁷Komunisti su je zbog toga svojedobno optuživali da je bila poslovođa buržoazije. U Skandinaviji, posebno u Norveškoj i Švedskoj, socijaldemokratske su stranke u tolikoj mjeri godinama vodile vladu da su ih nazivali "etatističkim" strankama (u smislu, kako bi se to danas u nas reklo, "državotvornih" stranaka). Usp.: Lane, Jan-Erik — Ersson, Svante, "The Nordic countries: Contention, compromise and corporatism", u: Colomer, Josep M. *Political Institutions in Europe*. London, New York, Routledge, 1996., str. 271. "Od 1932. do 1976., Švedska je imala samo tri premijera, i oni su svi bili socijaldemokrati. Nakon jedne međuigre vlada buržoaske koalicije (1976-82), socijaldemokrati su povratili svoje pravo da budu švedska 'prirodna vladina stranka' postizujući tri izborne pobjede za redom u 80-im, a onda su pretrpjeli poraz povijesnih proporcija na izborima u rujnu 1991. Od 1932. do uključivo 1988., socijaldemokratski udio u glasovima na nacionalnoj razini nikada nije bio ispod 41%. U 1991. oni su dobili samo 37,6% glasova na nacionalnim izborima te je prvi put nakon 1928. lider Konzervativne stranke postao prvi ministar." (Na čelo koalijske vlade došao je za kratko Carl Bildt, na našim

Puno je veći problem u tome što socijaldemokracija nema strateški odgovor na neoliberalnu ofenzivu privatizacije i kontrole poreza. Neki mogući odgovori parcijalne naravi predlažu: generalnu redukciju radnog vremena (20 milijuna građana Europske unije je nezaposleno); zajamčen osnovni dohodak za sve građane; zajamčena sredstva za svako dijete; jednake mogućnosti u obrazovanju i javno školstvo koje prati najviše dosege privatnih škola i sl. Ili: jačanje autonomnih akcija građana (na izdvojenim problemima, npr. ekološkim), komunitarnu samoorganizaciju; umjerenu redistribuciju. Polazeći od takvih mogućih specifičnih, za socijaldemokraciju programskih, određenja, Herbert Kitschelt njenu socijalnu osnovu vidi u širokom spektru profesionalaca i mladih žena, te u tom dijelu biračkog tijela vidi okosnicu izborne podrške. Slaže se s Perryjem Andersonom da time uloga stranačkog lidera, u situaciji nedovoljno jasno definirane strategije⁸ (koja je zapravo maksimalno prilagođena okolnostima), postaje presudna.

Srednja i istočna Europa

Posljednje dvije godine sve se češće postavlja pitanje: vraćaju li se u postkomunističkim zemljama istočne Europe i na prostor nekadašnjeg Sovjetskog Saveza na vlast bivši komunisti? Svaki pojednostavljen odgovor, kao i obično, nije točan. Uobičajena izreka da posljednji izborni rezultati u tom dijelu svijeta govore o povratku komunista na vlast tipičan je slučaj simplifikacije. Za takva pojednostavljena objašnjenja već je davno stanoviti H.L. Mencken rekao: "Za svaki kompleksni problem postoji rješenje koje je jezgrovito, uvjerljivo i krivo." Krivo je, jer je danas gotovo nemoguće u Europi, ali i šire, uopće pronaći komuniste koji bi zastupali stara komunistička načela, koja su bila znak raspoznavanja nekada moćnog globalnog komunističkog pokreta. A kada bi ih se i našlo, oni zbog promijenjenih okolnosti ne bi bili u stanju povratiti svoju nekadašnju monopolsku poziciju. Teza da se komunisti vraćaju govori o površnoj analizi, u kojoj su uvijek u mraku sve krave crne, ili o namjernom plašenju baukom komunizma da bi se ojačao politički status quo, odnosno očuvala vladajuća pozicija onih koji se nude da svijet spašavaju od aveti komunizma, koja navodno opet kruži Europom.

prostorima ne baš suviše popularan političar.) Godine 1994. švedska socijaldemokracija vratila se na vlast. Usp.: Pontusson, Jonas, "Sweden: After the Golden Age", u: Anderson, op. cit., str. 3-24.

⁸Usporedi: Kitschelt, Herbert, *The Transformation of European Social Democracy*, New York, Cambridge, Cambridge University Press, 1994., str. 295-301; Anderson, "Introduction", u: Anderson, op. cit., str. 16-22.

Azijski model

Gotovo bi se moglo reći da su se ortodoksni komunisti u svom izvornom obliku zadržali samo na Kubi i u Sjevernoj Koreji. A te zemlje su u takvom jadnom stanju da se ni najtvrdokorniji nostalgičari komunizma ne žele ni podsjećati kako izgleda društvo koje ni danas ne odustaje od striktno primjene klasičnih načela pokreta: komandne ekonomije bez privatnog vlasništva i tržišta, uz jednostranačku vlast i ignoriranje građanskih prava, zatvaranje od svijeta i militantnu vanjsku politiku. Blago je reći da takva društva, koja uporno odbijaju svaku promjenu, nisu nikome privlačna, pa ni najtvrdokornijim zagovornicima ortodoksije na ljevici.

Kineski slučaj se već razlikuje. Kina je uvela elemente tržišta u ekonomiju, ali se trudi zadržati i dalje monopol vlasti komunističke partije. Kinu na distanci slijedi Vijetnam.

Postoji li opasnost uspostave takve azijske modifikacije komunističke vlasti u Europi? Stručnjaci tvrde da je to u europskim uvjetima, uključivo i Rusiju, nezamislivo, jer takav azijski model, s kombinacijom tržišta i jednostranačke krute vlasti, zahtijeva primjenu takvih razmjera represije kakva u Europi danas više nije moguća. Komunističke dogmatičare, kojima kineski model zbog svoje ekonomske uspješnosti (visoka stopa rasta) izgleda kao mogući cilj kojemu treba težiti, moramo razočarati. Kina se vjerojatno i sama nalazi na putu prema daljim ozbiljnim, ponajprije političkim promjenama, koje će i u Kini radikalno promijeniti politički krajolik.

Teško je zamisliti Kinu kao uzor za europsku ljevicu, jer kineska modernizacija, dugoročno gledano, i sama nije ništa drugo do uvod u dalje promjene koje će Kinu konačno europeizirati i približiti zapadnim standardima. Prije ili kasnije tržišna će ekonomija na dnevni red i u Kini staviti uvođenje političkog pluralnog tržišta.⁹ Na dnevnom redu u perspektivi nije kineizacija Europe, već europeizacija Kine.

Latinskoamerička stupica

⁹Zapadni sovjetolozi (stručnjaci za rusku politiku) u početku su smatrali kako uspješnost ekonomskih aspekata tranzicije u Kini zaslužuje da bude kopiran u drugim komunističkim i, kasnije, postkomunističkim zemljama. Nostalgičari komunizma smatrali su da je kineski primjer živi dokaz kako je komunizam moguć, da se uz djelomično prihvaćanje tržišne ekonomije može sačuvati monopol vlasti komunističke partije. Kasnije su ozbiljniji autori argumentirano dokazivali da kineske ekonomske reforme, čija se ekonomska uspješnost ne može osporiti, samo prividno imaju avangardni karakter, te da se zapravo radi, kad se uzme u obzir političko kašnjenje, o usporenoj tranziciji. Usp.: Goldman, I. Marshall, "The Chinese Model: The Solution to Russia's Economic Ills?", *Current History*, Vol. 92, No. 576, str. 320-324; Shue, Vivienne, "China: Transition Postponed?", *Problems of Communism*, Vol. 16, No. 1-2, 1992., str. 157-168.

Ovdje ipak treba staviti jednu ogradu. I u Istočnoj Europi, posebice to vrijedi za Rusiju i neke zemlje bivšeg SSSR-a, moguća je doduše varijanta kineskog modela. Za razliku od izvornog azijskog modela prelaska iz komunizma u kapitalizam, gdje se mješovita, ali ipak tržišna, ekonomija kombinira s jednostranačkom vlašću, na istoku Europe nije nemoguće zamisliti kombinaciju tržišne ekonomije s krutim autoritarnim tipom vlasti u kojem, kao u Latinskoj Americi 70-ih godina, postoje stranke, ali njihovo opozicijsko djelovanje ne ugrožava stvarni monopol vladajuće stranke ili dominantne elite. Neki analitičari smatraju da takva varijanta prosvijećenog autoritarizma, uzmimo u Rusiji, nije nezamisliva. Štoviše, argumentira se kako jedan "prosvijećeni" autoritarni poredak može otkloniti sadašnju političku nestabilnost i tako stvoriti preduvjete za ekonomsku preobrazbu. U Rusiji, gdje su došle do izraza sve slabosti ranog kapitalizma, s razgranatim kriminalom i nasiljem, s tenkovima koji hicima u parlament brane nosioce reformi, a na drugoj strani rješavaju pitanje ruskih granica u Čečeniji; s ubojstvima bankara, političara i novinara, s ignoriranjem socijalnih problema pauperiziranih slojeva, društvena scena već neodoljivo podsjeća na Latinsku Ameriku. Zato nije slučajno da se za izborne trke prijavljuju generali, kao Lebed, nekadašnji komandant 14. armije koja je pomogla secesiju ruskog dijela Moldove, te da mnogi, uključivo i pristalice demokracije, smatraju kako jaka sablja na čelu Rusije i ne bi bila tako loše rješenje. Pri tome se obično zaboravlja da generali mogu u najboljem slučaju, kako govori političko iskustvo upravo Latinske Amerike, samo privremeno smiriti konflikte, ali ih nisu u stanju pozitivno riješiti. Vojna vlast zbog nedostatka upravljačkog i političkog iskustva najčešće je na odlasku ostavljala u naslijeđe civilnoj vlasti iste probleme koje je zatekla kod dolaska na vlast. U Rusiji je jasno i nešto drugo: Jeljcin zapravo već i sam vlada državom s čvrstom rukom, pa ipak nije time uspio riješiti probleme zemlje. Istina, spriječio je pad vlasti u ruke protivnika reformi, ali ni sam nije bio u stanju ubrzati proces demokratskih i tržišnih transformacija.¹⁰

¹⁰ Komparacija tranzicije u Latinskoj Americi i postkomunističkoj istočnoj Europi postala je već standardno pravilo u literaturi koja se bavi tranzicijom. Najčešće se uspoređuje slučaj tranzicije zemalja južne Europe nakon kolapsa fašističkih režima u Italiji i Španjolskoj, odnosno vojnih diktatura u Grčkoj i Portugalu. Usp.: Przeworski, Adam, *Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*, Cambridge, New York, Cambridge University Press, 1993.; Linz, Juan J. — Stepan, Alfred, *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America and Post-Communist Europe*, Baltimore and London, The John Hopkins University Press, 1996.; O'Donnell, Guillermo — Philippe C. Schmitter — Laurence Whitehead (ur.), *Transitions from Authoritarian Rule: Prospects for Democracy*, The Johns Hopkins University Press, Woodrow Wilson Center Press, 1994., Vol. 1-4.

Nove nacionalne elite i bivši komunisti

Ovdje treba primijetiti kako u istočnoj Europi ortodoksni sljedbenici komunističke ideje gotovo da i ne postoje. Bivši komunisti popunili su redove raznih stranaka — ne samo lijevih. I desne stranke, kao i one s izrazito nacionalnim programskim određenjem, pune su bivših komunista. Zato je pravo pitanje: vraćaju li se na vlast transformirane bivše komunističke stranke i njihovi lideri i kakve će to posljedice proizvesti?

Nema sumnje da se vraćaju ili su od početka u nekima od postkomunističkih zemalja na vlasti više ili manje transformirane bivše komunističke stranke te njihovi nekadašnji lideri. Spektar je tu veoma širok. Na jednoj strani je grupa stranaka, uzmimo nerazvijenih, posebno muslimanskih zemalja bivše sovjetske federacije (plus Mongolija), gdje su se stranke i lideri republičkih komunističkih partija samo prometnuli u vodeće političke subjekte pretežno definirane samo nacionalnim programom. Uzmimo tako na primjer bjelorusku KP koja se pregrupirala u Stranku komunista Bjelorus, a privatizaciju je prihvatila tako što je u istom zakonu osigurala pravo daljeg postojanja kolektivnih farmi.¹¹ U Ukrajini je Komunistička partija sa svojim saveznicima osvojila većinu u parlamentu na izborima 1994. U Moldovi je na prvim slobodnim izborima 1994. Agrarna demokratska stranka, s izrazitim konzervativnim vodstvom iz reda stare nomenklature i konzervativnim komunističkim stavovima, osvojila apsolutnu većinu u parlamentu.¹² U Azerbejdžanu je na predsjedničkim izborima pokraj 1993. bivši general KGB-a i član Politburoa KPSS Gajdar Alijev pobijedio s većinom od gotovo 99% glasova. Dakle, moglo bi se reći da u manje razvijenim bivšim republikama sovjetske federacije pobjeđuju bivši komunisti, koji najvjerojatnije ne prihvaćaju baš sve konzekvencije pluralističke demokracije i tržišne ekonomije kao vlastiti izbor. U ovu grupu, iako kao poseban slučaj, zbog ekstremno militantne vanjske politike i radikalnog nacionalizma, spadaju tzv. socijalističke stranke Srbije i Crne Gore (u biti, njihova orijentacija mogla bi se kategorizirati i kao postfašistička).

¹¹U Bjelorus ime glavnog dnevnog lista je kao i ranije "Sovjetska Bjelorusija", parlament se i dalje zove Vrhovni sovjet, ministarstvo sigurnosti i dalje nazivaju KGB. Na predsjedničkim izborima natjecala su se dva prorуска kandidata, koji su u kampanji pokušavali dokazati tko je od njih više proruski orijentiran. Izabrani predsjednik Lukačenko za vrijeme kampanje putovao je u Rusiju na poziv vođe ruskih nacionalista Vladimira Žirinovskog. Tajna takvog razvoja u Bjelorus je u tome što je nezavisnost proglašena zapravo s namjerom da se očuva vlast Komunističke partije u zemlji. Kad je 1991. Gorbačov nakon puča suspendirao djelatnost KPSS, proglašenje neovisnosti Bjelorusa izuzelo je zemlju od djelovanja te odluke. (Usp.: Markus, Ustina, "Belarus: You Can't Go Home Again?" u: *Current History* VI. 93, No. 585, 1994., str. 337-339.)

¹²Usp.: Crowther, Wiliam, "Moldova after Independence", u: *Current History* VI. 93, No. 585, 1994., str. 344-345.

Dalji opstanak starih komunističkih političkih elita može se objasniti i činjenicom da ti ljudi imaju jedini političko iskustvo i vještinu održavanja na vlasti. Ta činjenica dovela je (nakon neuspjeha desnice u obrani nacionalnih interesa u međunacionalnim sukobima) na vlast u Gruziji Ševarnadzea, bivšeg šefa KGB i CK KP Gruzije, bivšeg člana Politbiroa KPSS, te ministra vanjskih poslova SSSR-a i kasnije demokratskog sljedbenika Gorbačova.

Tu spadaju i stranke koje su čak zadržale komunističko ime, kao na primjer u Rusiji, Bjelorus i sl. Ali, i neke druge, koje su istina promijenile ime, ali se nisu suviše transformirale u socijaldemokratskom pravcu (u Rumunjskoj, Bugarskoj, Albaniji). No sve takve stranke ove prve grupe ipak svojim ostankom na vlasti ili povratkom na vlast ne donose restauraciju staroga komunističkog, ekonomskog i političkog poretka.¹³

Rusija između europskog i azijskog modela

Na posljednjim ruskim parlamentarnim izborima (17. prosinca 1995.) kod izbora stranaka po listama najviše glasova (neslužbeni rezultati) dobila je *KP Ruske Federacije* Genadija Zjuganova (22,31%). Slijedi nacionalistička *Liberalno-demokratska stranka* Vladimira Žirinovskog (11,6%), zatim umjereno reformistička stranka *Naš dom Rusija* premijera Viktora Černomirdina (9,89%), te reformistička i demokratska grupa *Jabuka* Grigorija Javlinskog (6,93%). Ispod praga (5%) ostale su *Žene Rusije* (4,6%); *KP za SSSR* Viktora Ampilova 4,52% (ortodoksni komunisti); reformistički *Ruski izbor* Jegora Gajdara 4,4%; umjereno nacionalistički *Kongres ruskih zajednica (obščina-KOR)* Jurija Skokova i generala Aleksandra Lebeda sa 4,1%. U glasanju relativnom većinom u jednomandatnim okruzima mandate su osvojili: KP 45 mandata; prokomunistička Agrarna stranka 15; Jabuka 12; Naš dom Rusija 9; Žene Rusije 2; Liberali 1 mandat; KOR 1 mandat (sam Lebed u Tuli).

Već uoči posljednjih ruskih parlamentarnih izbora, kad se očekivala pobjeda komunista Zjuganova, otvorila se rasprava o mogućim posljedicama njihova jačanja. Na njihovu primjeru može se vidjeti da se tu ipak neće raditi o povratku na stari sustav. Tržišna ekonomija i višestranački politički pluralizam ostaju, bez obzira na to tko dobio izbore. Ni dominacija komunista u parlamentu, niti njihova eventualna kontrola izvršne vlasti, ne mogu promijeniti društveni sustav. Razlozi su jednostavni. Ne radi se o tome bi li tvrdi komunisti to htjeli, već je li to moguće. Sovjetska komandna ekonomija funkcionirala je uz stalnu političku prinudu, koju više nije moguće obnoviti.

¹³Usp.: Bremmer, Ian — Ray, Taras, ur., *Nations and Politics in the Soviet Successor States*. New York, Cambridge University Press, 1994.; Karpinski, Jakub, "Roads from Communism", *Uncaptive Minds*, Vol. 77, No. 2, 1994., str. 15-16; Kouzmov, Taras, "Ukraine: a Long Way to Go", *Uncaptive Minds*, Vol. 77, No. 2, 1994., str. 61.

Dovoljna razina prinude nije bila na raspolaganju komunistima kad se rušila stara komunistička vlast. Za njezinu obnovu bila bi potrebna još veća količina prinude, a to nije moguće postići, ne samo u Rusiji već ni drugdje, nudeći stari, povijesno već potrošen ideološki model. I drugo, mnogi pripadnici nomenklature, stare komunističke elite, postali su novopečeni biznismeni, privatni vlasnici. A neki od njih umjesto Marxova “Kapitala” uspjeli su zgrabiti u svoje ruke poprilično do tada omraženog pravog kapitala. Pojedine poslovne tvrtke koje sada djeluju širom istočne Europe, bile su osnovane za prikrivanje policijskih ili obavještajnih poslova. Njihove tajne službe su se raspale, a biznis, kapital i poslovno iskustvo su ostali. Nikome od njih ne pada na pamet da svoje privatno vlasništvo prepuste nekoj novoj nacionalizaciji.

Ipak, pobjeda komunista s konzervativnim programom, kao što je to zagovarala KP Ruske federacije, sa Zjuganovim na čelu, može na unutar-njem planu usporiti ekonomsku tranziciju, jer se oni zalažu za povratak velikih industrijskih poduzeća pod državnu kontrolu, za protekcionizam, kad je riječ o državnim poduzećima (a to onda može donijeti inflatornu politiku), te za jačanje socijalnih programa. Jačanje uloge socijalne politike nije, naravno, zlo, ako se ne prometne u staru socijalu koja je služila i kao sredstvo za prikrivanje neograničenog voluntarizma. Jedan dio komunističkih konzervativaca, poput nazoviliberala, a stvarno žestokog promotora ruskog nacionalizma kao što je to Žirinovski, zalažu se za dalje jačanje vojno-industrijskog kompleksa, koji je jedna od najjačih eksportnih i konkurentnih grana ruskog gospodarstva. Zapravo je nacionalizam kod Žirinovskog samo sredstvo za podršku i prikrivanje ruskog imperijalizma i ekspanzionizma staroga sovjetskog tipa.¹⁴

¹⁴Političku filozofiju Žirinovskog može se najbolje vidjeti iz njegove brošure u kojoj obrazlaže svoj program: Žirinovskij, Vladimir, *Poslednij brosok na jug*. Moskva, LDP, 1993. Politički stil Žirinovskog Mark Yoffe usporedio je sa starim ruskim svetim ludama (*yurodivye*), koje su bile Kristove lude, u rusko-bizantinskoj tradiciji uličnih propovjednika, poznatih po tome što su bile u stanju izreći svaku istinu, često u veoma gruboj i uvredljivoj maniri, u lice bilo kojem autoritetu, čak caru i ministrima. One su svoje mišljenje zastupale tako da su realitet prezentirale kao nešto nestvarno, a nerealne teze kao istinu. Ozbiljne političke i filozofske probleme prezentirale su u izrazu koji je najčešće bio bestidan i pun apsurd. Jezik apsurdna omogućavao im je da se u slučaju nužde odreknu svojih teza kao šala. Međutim, otvorena i namjerna neodgovornost olakšavala je da njihove poruke prođu do ljudi. Žirinovski je taj stil modernizirao s načelom da je u politici svaka popularnost, pa i loša, dobro, došla kao publicitet. (Usp.: Yoffe, Mark, “Vladimir Zhirinovski, the Unholy Fool”, *Current History*, VI. 93, No. 585, 1994., str. 324-326) Na recentnoj hrvatskoj političkoj sceni može se registrirati na svim stranama političke scene povećani broj takvih svetih luda, koje izigravaju ozbiljne političare i novinske komentatore, zaštićene od javne kritike i denunciranja njihovih skrivenih namjera upravo glumljenim ludilom u pristupu. Njihova uloga slična je zadatku pikadora u borbi s bikovima: oni ne trebaju ubiti bika, već ga samo maksimalno razdražiti. Zapravo nisu opasni, jer njihov pravi zadatak brzo postaje svima jasan.

Možda pobjeda komunista u Rusiji može najveći problem donijeti na planu vanjske politike. Zjuganov je proklamirao želju da se navodno dobrovoljno obnovi Sovjetski Savez. U tome se slaže i s ruskim nacionalistima, koji su raspad SSSR-a doživjeli kao povredu ruskog nacionalnog ponosa. U komunističkoj je tradiciji ekspanzionizam vanjskopolitički cilj. Izvorno je bio zamišljen kao sredstvo globalnog širenja komunističkog poretka, što se kod velikih nacija u multinacionalnim državama pretvorilo u ideloško opravdanje vlastitog nacionalizma, te argumetaciju za ideološko određenje nacionalnih interesa drugih nacionalnosti u vlastitoj državi (ili u satelitskim državama) kao neprijateljskih. Zato nije slučajno da je to bio jak poticaj za nalaženje zajedničkog jezika ruskog komunizma tvrde linije s ruskim nacionalistima ili srpskih komunista s ekstremnim nacionalistima.

Sada se već može reći da nakon ruskih parlamentarnih izbora u Dumi solidnu većinu ima konzervativni blok, predvođen komunistima i podržan nacionalističkim "liberalima" Žirinovskog, te Agrarnom strankom koja predstavlja frakciju komunista na selu, koji se zalažu za zadržavanje kolektivnih farmi. Međutim, ne treba očekivati da to neminovno znači i preuzimanje kontrole nad zemljom. Ruski ustav ostavlja predsjedniku Jeljcinu dovoljno vlasti da i u takvoj situaciji kontrolira vladu. Posebno su zagarantirane vlasti predsjednika na planu vanjske politike. To ne znači da mu parlamentarna opozicija neće zagorčavati život više nego ranije i da parlamentarni izbori nisu bili važni. Ekonomske reforme u najmanju ruku mogu biti razvodnjene i prolongirane.

Na području vanjske politike ne bi trebalo očekivati da će pritisak na Jeljcina biti presudan. Neki elementi ruske prozapadne politike bit će vjerojatno slabije izraženi, a otpor Zapadu i američkoj politici nešto jači (što je inače konstanta kod svih komunističkih konzervativaca). Utjecaj Rusije na rješenje krize na prostoru Hrvatske i Bosne intervencijom američke politike bitno je umanjen. Kako su ruski nacionalisti i ortodoksni komunisti koristili svoju podršku Srbiji samo kao instrument slabljenja Jeljcinove pozicije, ojačaju li svoje pozicije unutar Rusije, moglo bi se očekivati da će srpska karta postati nepotrebna u unutarruskim sukobima. Puno je vjerojatnije da će se neoimperijalna oštrica nove ruske vanjske politike okrenuti prema susjedima, bivšim republikama sovjetske federacije. Za ruske komuniste i nacionaliste granice Rusije još nisu konačno određene.

Predsjednički izbori u Rusiji zbog same ustavne pozicije ruskog predsjednika imaju svakako presudnu težinu. Sami parlamentarni izbori bili su važni puno više kao testiranje javnog mnijenja uoči predsjedničkih izbora u lipnju 1996. Sudeći po izbornim rezultatima, najozbiljnija moguća alternacija Jeljcinu mogao bi biti lider Komunističke partije Ruske Federacije Zjuganov, kao reprezentant komunista i nacionalista. Izgledi kandida-

Najveće je zlo u svemu tome to što prije ili kasnije i sami povjeruju kako su ozbiljni akteri političke arene.

ta demokratskih snaga ekonomiste Javlinskog više su nego neznatni. Nacionalist Žirinovski, iako iza njega stoje konzervativne snage starog režima i vojnoindustrijski kompleks, pokazao se kao previše neozbiljan i divlji, da bi mogao računati na uspjeh. Problem je zagovornika demokracije u rascjepanosti na više stranaka. (Tek su u posljednjem trenutku uoči parlamentarnih izbora bili ujedinili glasove povlačenjem drugih kandidata u jedno-mandatnim okruzima, gdje se bira relativnom većinom.)

Da ipak sve nije crno, pokazuje uspjeh demokratskih stranaka koje su osvojile relativnu većinu u dva najveća grada — Moskvi i Sankt Petersburgu (u prvome najviše su glasova dobili *Naš dom Rusija* i *Jabuka*, a u drugome *Jabuka*, uz KPRF koja je u oba grada ostvarila dobre rezultate). Glavni gradovi, kao civilizacijski i kulturni centri, reagiraju prvi na društvene probleme i pokazuju kako bi se na narednim izborima mogla možda ponašati i cijela zemlja.

U cjelini gledano, može se očekivati da će Rusija ostati negdje između azijskog i europskog modela tranzicije. Eventualna pobjeda Zjuganova svakako će usporiti tranziciju. Na vanjskopolitičkom bi planu ruska politika mogla posegnuti za starim uzorima, ali zbog promijenjenog odnosa snaga, ekonomskih slabosti i političke nestabilnosti, njezin utjecaj na tom planu nužno je ograničen. Zato se može očekivati kako bi vanjskopolitički pritisak ruske politike mogao tada biti najprije usmjeren na bivši sovjetski prostor.¹⁵

Europski model

Brze ekonomske i političke promjene ponajprije su ostvarene u razvijenijim europskim postkomunističkim zemljama: Estoniji, Letoniji, Litvi, Poljskoj, Češkoj, Mađarskoj, Sloveniji. U većini tih zemalja već je ostvaren povratak na pozitivan ekonomski rast, a politički sustav je stabilan. Zanimljivo je da je praktično u polovici upravo takvih zemalja izbore posljednjih godina dobivala ljevica (ili se na vodećim položajima nalaze bivši komunisti, kao na primjer u Sloveniji). Ljevica se vratila na vlast i osnovala koalicijske vlade u posljednje dvije godine u tri zemlje, u kojima je tranzicija provedena po europskom modelu (relativno brz prelazak na tržišnu ekonomiju uz stabilnu demokraciju): Poljskoj, Mađarskoj i Litvi.

Na parlamentarnim izborima u Poljskoj 1993. *Savez demokratske ljevice* dobiva pravo da uz podršku *Poljske seljačke stranke* (potekla iz *Ujedinjene seljačke stranke*, dugogodišnjeg satelita Komunističke stranke u ranijem formalnom poljskom višestranačju) formira vladu. Zajedno su dobili 35,8% glasova i osvojili 65,% mjesta u parlamentu. Ranija glavna stranka u vladajućoj

¹⁵O ruskoj postkomunističkoj politici usp.: Caratan, Branko, *Tegobe tranzicije u Rusiji*. u: Caratan B., Vukadinović R., Mileta V. i Deren-Antoljak Š., *Međunarodni odnosi: Izabrane teme*, Zagreb, Fakultet političkih znanosti, 1995., str. 204-239.

koaliciji, *Demokratska unija*, stranka bivših premijera Tadeusza Mazowieckog i Hanne Suchocke, bila je tek treća sa 10,6% glasova i samo 16,1% osvojenih mjesta u parlamentu. Nezavisni samoupravljajući sindikat *Solidarnost*, koji je bio moralni nosilac promjena što su Poljsku izvele iz komunizma, dobio je samo 4,9-postotnu podršku biračkog tijela, nije prešao izborni prag od 5% i nije uopće ušao u novi parlament. Nepartijski blok, stranka predsjednika Lecha Walese, dobio je povjerenje samo 5,4% birača i u skupštinu je ušao kao najslabija stranka, zauzevši samo 3,5% zastupničkih mjesta.

Upada u oči da je i u Mađarskoj pobjeda ljevice na izborima 1994. slična po postotku podrške izbornog tijela. Socijalisti su osvojili 209 od 386 mjesta u novom parlamentu. Njihov koalicijski saveznik, *Savez slobodnih demokrata*, dobio je 70 mjesta. Dotadašnja vladajuća stranka, *Mađarski demokratski forum*, dobio je samo 37 parlamentarnih mjesta.

U Poljskoj je na prošlogodišnjim predsjedničkim izborima povratak ljevice na vlast potvrđen i pobjedom kandidata *Saveza demokratske ljevice* Aleksandra Kwaśniewskog. Lider potekao iz reda bivših komunista preuzeo je predsjednički položaj u prosincu 1995. Budući da Poljska ima polupredsjednički sustav, taj izbor ima veliku političku težinu. To istovremeno znači da je nacija, *prvo*, u potpunosti svoje povjerenje na nacionalnoj razini dala ljevici, i *drugo*, to je učinila po drugi put u dvije godine. Ne treba smetnuti s uma da je Poljska provela uspješnu ekonomsku tranziciju, a da i Mađarska ekonomija nije bila manje uspješna. Ovoj grupi država treba dodati i Litvu, koja isto tako spada u razvijeni dio nekadašnjeg komunističkog istoka. I u Litvi se ljevica vratila na vlast (uz koalicijsku vladu).¹⁶

Zašto se ljevica vraća?

Očito je da povratak ljevice, više ili manje transformirane u stranke sa socijaldemokratskom orijentacijom, nije slučajna. Ovdje treba reći da pod

¹⁶Taj isti trend uočava i američki stručnjak za etničke probleme na prostoru bivšeg Sovjetskog Saveza sa Carnegie Endowment for International Peace iz Washingtona Paul A. Globe u tekstu pod naslovom "The Baltics: Three States, Three Fates", objavljenom u *Current History* VI. 93, No. 585, 1994.: "Početni pomak na desno u Litvi slijedio je pomak na lijevo, kao u Poljskoj i Mađarskoj. Ovaj obrazac će vjerojatno biti ponovljen u Estoniji na narednim izborima — sadašnja desna vlada podržana je od samo 5% birača, ali može biti oslabljen u Latviji gdje je vlada slijedila oprezniji i umjereniji pristup." (str. 335). Usp. i: Caratan, Branko. "Dometi tranzicije u Istočnoj Europi i promjena odnosa snaga", u: Caratan B., Vukadinović R., Mileta V. i Deren-Antoljak Š., *Međunarodni odnosi: Izabrane teme*, Zagreb, Fakultet političkih znanosti, 1995., str. 187-203. Za domete tranzicije u postkomunističkim zemljama usporediti rezultate istraživanja, koje su proveli 1991. i 1992. R. Rose i C. Haepfer: Rose, Richard — Haepfer, Christian, "Mass Response to Transformation in Post-communist Societies", *Europe-Asia Studies*, Vol. 46, No. 1, 1994.

socijaldemokratskom strankom podrazumijevamo lijeve partije, koje su se odrekle osnovnih postulata komunizma (nasilne revolucije, komandne netržišne ekonomije, jednostranačke vlasti) i prihvatile tržišnu ekonomiju s privatizacijom, te višestranački sustav s parlamentom kao okvirom borbe za svoje ciljeve. Neke stranke u manje razvijenim zemljama, istina, nisu još uvijek spremne do kraja realizirati sve konzekvencije takve transformacije. Ali i one se ne odriču tržišne ekonomije i višestranačja. Nostalgija za starim poretkom može biti velika, ali i bivši tvrdokorni komunisti su svjesni da se stari sustav ne može obnoviti. To se odnosi i na dio stranaka koje nisu ni ime promijenile. Samo se mali broj stranaka ne odriče još uvijek starih komunističkih načela. Takve stranke međutim sve više odlaze na marginu i ubrzano nestaju s povijesne scene.

Na primjerima Poljske, Mađarske i Rusije moglo bi se najjasnije pokazati zašto se na vlast u postkomunističkim zemljama vraća ljevica. Samo prije nekoliko godina u tim zemljama građani su ljevicu odbacili. Tražili su demokraciju i efikasnu ekonomiju. Podržali su nedvosmisleno uspostavljanje višestranačja i tržišnu transformaciju zato što su htjeli slobodu i bolji život. Dakle, nisu željeli slom komunizma da bi živjeli gore. Upravo suprotno, živjeli su loše. I očekivanja su bila enormno velika. Međutim, što se dogodilo? Prelazak na tržišnu ekonomiju na početku neminovno donosi popratne socijalne tegobe, čak ako se tranzicija provodi na najbolji mogući način. Stari ekonomski sustav bio je uništen, a novi se sporo uspostavljao i u prvim koracima više je proizvodio probleme, nego što je mogao donositi neposredne ekonomske blagodati. Problem je bio u tome da su građani istočne Europe imali životni standard koji je bio na ivici podnošljivosti. Dalji pad standarda naprosto je neposredno ugrožavao egzistenciju osiromašenih slojeva. A tržišna ekonomija donijela je građanima, koji su do tada živjeli loše, ali ipak zaštićeni sustavom socijalne sigurnosti, nezaposlenost i socijalno raslojavanje. Usporedo s novim osiromašenim i socijalno ugroženim slojevima pojavio se sloj novoobogaćenih skorojevića. Ta provalija između onih koji nemaju i onih koji imaju uvijek djeluje eksplozivno i izaziva socijalne napetosti, čak i kad je granica koja omeđuje one koji lošije stoje postavljena vrlo visoko. A to u Poljskoj, Mađarskoj i Rusiji nije bio slučaj. Na to sve treba dodati politiku vladajućih stranaka, koje su podcijenile i ignorirale socijalne probleme, a često svojim arogantnim ponašanjem prema toj temi dolile ulje na vatru. Zanimljivo je da su na tu situaciju upozoravali i Papa Ivan Pavao II. i američka CIA.¹⁷

¹⁷Jedna od rijetkih zemalja koja je sve donedavno uspjela izbjeći stvaranje socijalnih problema u tranziciji jest Češka. Vlada desnog centra Vaclava Klauza uspjela je provesti ekonomske reforme masovnom privatizacijom i istovremeno izbjeгла stvaranje bolnih socijalnih problema, te time reducirala podršku lijevim strankama. Vidjeti o tome informativni prilog *Czech right reaps reward of things going right* objavljen u Financial Timesu od 9. svibnja 1996., str. 2. Desni centar u Češkoj, prema ispitivanjima javnog mnijenja uoči izbora održanih početkom lipnja 1996., dobiva 43,7% podrške, lijevi centar 27,7%, krajnja desnica 6,6%, a ekstremna ljevica (nereformirani komunisti) 7,8%. Međutim, izbori su stvorili pat situaciju.

Nacionalno pitanje i ljevica

Na ovom mjestu potrebno je posebno upozoriti da se u Litvi, Poljskoj i Mađarskoj na vlast vratile stranke ljevice koje su imale sluha, ne samo za demokratske promjene i nužnost uvažavanja socijalnih problema, već i za nacionalno pitanje. U Istočnoj Europi to je prije svega bilo određeno odnosom prema Moskvi. Sve tri lijeve stranke, koje su uspjele u tim zemljama doći sada na vlast, i ranije u svojoj komunističkoj fazi, a i sada imaju lidere kojima se ne može prigovoriti nedostatak patriotizma i pomanjkanje sluha za nacionalne interese u vječitom sukobu s ruskim (sovjetskim) hegemonizmom. To se ne zamjera ni Jaruzelskom u Poljskoj, a kamoli litvanskom lideru Algirdasu Brazauskasu. Jaruzelski, koji je i sam iskustio sovjetske represalije, svojom je politikom spasio Poljsku od sovjetske vojne intervencije i osigurao mirni prijenos vlasti na demokratski izabrane organe. Litvanska KP s Brazauskasom na čelu još je 1988. raskinula veze s KPSS i priključila se pokretu Sajudis (Litvanski pokret za podršku perestrojke) u zahtjevu za uspostavljanjem nezavisne Litve.

Istina je da sve te zemlje nisu imale značajnije nacionalne manjine u svom sastavu. Ali je isto tako istina da je zagrljaj "velikog brata" iz Moskve bio veoma snažan i da su u sve tri zemlje bile stacionirane sovjetske trupe. To znači da je obrana nacionalnih interesa zahtijevala visoku mjeru hrabrosti i političke vještine. U drugoj sredini nešto slično moglo bi se reći za reformirane komuniste u Sloveniji. U posljednjoj fazi postojanja jugoslavenske federacije oni su upozoravali da ukidanje autonomije na Kosovu istovremeno znači dokidanje bilo kakve ravnopravnosti za sve republike i zato su bez krznanja zabranili miting Miloševićevih jurišnika u Ljubljani. A na pritiske komunističkih konzervativaca i velikosrpskog nacionalizma odgovorili su zahtjevom za neovisnom Slovenijom i organizacijom slobodnih izbora.

Na drugoj strani, slučajevi Estonije i Letonije pokazuju da se u zemljama s velikim manjinama ljevica nije najbolje snašla. Dok je Litva etnički relativno homogena (79,6% stanovnika 1989. bili su Litvanci, Rusi 9%), u Estoniji su Estonci činili samo 61,5% populacije uz 30% pripadnika ruske manjine, a u Letoniji su jedva 52% stanovnika činili Letonci uz 34% Rusa. I sudbina njihovih komunističkih stranaka bila je slična. U

Gradanska demokratska stranka premijera Vaclava Klauza (ODS) dobila je 29,6% glasova (9 mjesta manje — približno kao na prethodnim izborima 1992.), njezini koalicijski partneri 4 mjesta više, ali je zato opozicijska *Češka socijaldemokratska stranka* Miloša Zemana dobila 26,44% glasova (6,5% 1992. — dakle za 4 puta više glasova nego na prethodnim izborima), a Zeman je u izravnom izbornom sukobu u Sjevernoj Moravskoj pobijedio Klauza. Do tada vladajuća koalicija desnog centra ostvarila je samo 99 mjesta u parlamentu, a opozicija 101. Pri tome treba reći da su ortodokсни komunisti prošli slabije nego prije (8% 1996., a 12% 1992.). Dakle, čak je i u Češkoj Republici ljevica, usprkos svemu, napredovala u recentnom razdoblju. Usp.: *Vjesnik* od 3. i 4. lipnja 1996.

ožujku 1990. KP Estonije na svom se kongresu raspala na nezavisnu stranku, dominantno estonsku po sastavu, i prorusku stranku, koja je podržavala Moskvu. Nezavisna estonska KP svoju je ulogu vidjela u posredovanju između estonskog nacionalizma i Moskve. Rezultat na slobodnim izborima bio je njezin poraz. KP Letonije slično se u travnju 1990. podijelila na frakciju, koja je bila za nezavisnost i na prosovjetsku frakciju. Narodni front, koji se zalagao za neovisnu Letoniju, nadmoćno je pobijedio na izborima. U obje zemlje ruska je manjina bitno oslabila snage koje su se u dotadašnjim KP zalagale za nezavisnost. U obje su zemlje građanske stranke postale zato logično nosioci borbe za nezavisnost i danas još uvijek drže vlast, a ruska manjina je getoizirana i suočena s nacionalnom politikom koju ne želi prihvatiti i koju smatra diskriminatorskom. Dakle, manjina je izravno utjecala na rascjep ljevice uz istovremenu podršku konzervativnim strujama u bivšim komunističkim strankama, koje su zbog takvog spleta okolnosti bile nesposobne preuzeti vodeću ulogu u demokratskim promjenama i obrani legitimnih nacionalnih interesa.¹⁸

Iako situacija nije jednaka, nameće se komparacija s odnosom srpskih članova hrvatskog SK nakon njegova napuštanja 14. kongresa SKJ. U relativno kratkom roku bili su napustili SKH-SDP, da bi kasnije u ruralnim krajevima većinom podržali SDS, a u urbanim centrima na kraju postali glasači SDU. Međutim, do izbora 1990. djelovali su unutar SDP najčešće kao snaga profederalističkog pritiska na politiku stranke, usprkos tada već jasnoj velikosrpskoj Miloševićevoj opasnosti.

Prioriteti i njihove promjene

Očito je da se u raznim situacijama nameću različiti politički prioriteti. Kad su nacionalni interesi ugroženi, onda sva druga pitanja bivaju potisnuta. Socijalno pitanje najčešće ne može tada biti najatraktivnija tema za birače, bez obzira na mjeru njegove stvarne zaoštrenosti. Stranke ljevice u takvim situacijama ne mogu uspjeti, osim ako same ne postanu predvodnici borbe za nacionalno oslobođenje, za nacionalnu ravnopravnost ili nacionalnu državu.

¹⁸O različitim pristupima baltičkih lijevih stranaka nacionalnom pitanju i različitim političkim ishodima u trenutku kolapsa komunizma usporediti izvrsne i informativne analize: Krickus, Richard, "Lithuania: nationalism in the modern era"; Muiznieks, Nils, "Latvia: origins, evolution, and triumph"; Kaplan, Cynthia, "Estonia: a plural society on the road to independence", ovi prilozi u: Bremmer, Ian — Taras, Ray eds., *Nations and Politics in the Soviet Successor States*. New York, Cambridge University Press, 1994., str. 157-224. Eksplikaciju estonskog slučaja iz drugačijeg rakursa vidjeti u: Stepan, Alfred. "When Democracy and the Nation-State are Competing Logics: Reflections on Estonia", *European Journal of Sociology*, XXXV (1994.), str. 127-141.

Rat je sigurno jedna takva situacija. U Armeniji, gdje nacionalna tema već stoljećima istrajava kao borba za opstanak u jednoj od najstarijih i najturbulentnijih regija svijeta, uoči raspada SSSR-a započeo je konflikt s Azerbejdžanom oko statusa pokrajine Nagorno-Karabah, nastanjene Armencima, ali početkom 20-ih godina priključene Azerbejdžanu. Armenska KP nije podržala nacionalne zahtjeve i to je bio kraj njezine vlasti, a početak nekomunističke, možda antikomunističke vlasti u zemlji. Zakazivanje u povijesno presudnom momentu ne može se kasnije tako lako nadoknaditi.¹⁹

I slučajevi Češke i Slovačke pokazuju relevantnost nacionalnog problema za konstituiranje novih postkomunističkih vladajućih elita. Bitna razlika između ove dvije zemlje vuče svoje korijene iz razdoblja obnove krute komunističke vlasti nakon sloma praškog proljeća (period tzv. "normalizacije" 1969.-1989.). Dok su češki liberalni komunisti u praškom proljeću ponajprije vidjeli šansu za demokratizaciju režima, slovački reformatori imali su za cilj federalizaciju. Zato se nakon sloma reformističkog pokreta oštrica represalija i čistki usmjerila na češke zagovornike promjena, a Slovaci su ostavljeni relativno na miru. Štoviše, Slovačka je tek tada uz sovjetsku podršku dobila federalizam, a Slovak Husak je došao na čelo države. To je razlog da je otpor jednom od najkrućih komunističkih režima u Češkoj bio antikomunistički, a u Slovačkoj su komunistički reformisti uspjeli politički preživjeti. Kasnije, nakon sloma komunizma u Češko-Slovačkoj federaciji, pokazalo se da su novu vladajuću elitu u Češkoj popunjavali bivši nekomunistički disidenti, a u Slovačkoj bivši komunisti. Ta bitna razlika bila je još jače istaknuta samim osnovnim razlogom raspada federacije. Podjela zemlje odgovala je i Česima i Slovacima, jer je omogućavala prilagođivanje ritma promjena zasebnim interesima i mogućnostima. Dok je Češka, kao razvijenija, željela ubranu ekonomsku tranziciju (šok-terapija), Slovačka se kao manje razvijena i opterećena svojom teškom i vojnom industrijom, zalagala za sporiji ritam ekonomskih promjena, što je sasvim prirodno nailazilo na odaziv bivših komunista. Zbog svega toga su strukture vlasti i vladajuće stranke Vladimira Mečijara u Slovačkoj bogato impregnirane bivšim komunistima, iako je stranka populistička, kako mnogi smatraju, i podržana od nacionalista.²⁰

¹⁹Usp.: Dudwick, Nora, "Armenia: the nation awakens", u: Bremmer, Ian — Taras, Ray, op. cit., str. 261-287.

²⁰Usp.: Caratan, Branko, "Raspad komunističkih federacija", *Politička misao*, 1/93., str. 119-132; Caratan, *The Disintegration Trends in Eastern Europe*, referat na European Consortium for Political Research Conference, Oslo, ožujak-travanj 1996.; Musil, Jiri, ur., *The End of Czechoslovakia*, CEU and Oxford University Press, Budapest, London, New York, 1995.; Skilling, H. Gordon, *Czechoslovakia's Interrupted Revolution*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1976.; Skilling, H. Gordon, ur., *Czechoslovakia, 1918-88: Seventy Years from Independence*. Basingstoke: Macmillan, 1991.; Szomolanyi, Sona — Mesežnikov, Grigorij, ur., *The Slovak Path*

Kamo ide klatno?

Na kraju bi se moglo reći da je plima povratka ljevice zahvatila većinu postkomunističkih zemalja. Osnovni uzrok je u biti za sve isti ili sličan. Tegobe tranzicije proizvode socijalne probleme u dijelu razvijenijih zemalja, a kod drugih manji stupanj razvijenosti ne dozvoljava sam po sebi razmah promjena i time izravno podržava stranke konzervativne lijeve orijentacije u njihovom parcijalnom i nedosljednom provođenju demokratskih i tržišnih reformi. Izvan tog procesa za sada ostaju Estonija, Letonija, Češka, Armenija.

Naravno, relativni povratak ljevice ne znači i stalni ostanak na vlasti. Ljevica, kao i prije nje desnica, mora riješiti iste teške zadatke: provesti tranziciju, a istovremeno izbjeći socijalne probleme. A to gotovo podsjeća na kvadraturu kruga.

Ali, sve u svemu, moglo bi se reći da je u Istočnoj Europi klatno krenulo na lijevo. Ovdje se mora upozoriti da se ne radi o automatizmu, već samo o tendenciji. Konačni ishod ovisi o djelovanju i desnice i ljevice, i njihovu shvaćanju povijesnih imperativa. Vodstvo pripada onima koji znaju odgovoriti na izazove svoga vremena i prostora.

Svakako je opravdano pitanje: gdje se u tome svemu nalazi Hrvatska? Po posljednjim relativnim uspjesima SDP-a (gotovo dvostruko više glasova nego na prethodnim izborima), posebno u zagrebačkim izborima (druga stranka na lokalnim izborima), moglo bi se reći da su hrvatski birači shvatili da je rat u osnovi gotov i da na dnevni red dolaze socijalni problemi. Sve ostalo je, kao i drugdje, otvoreno.

Branko Caratan

THE LEFT IN POSTCOMMUNIST COUNTRIES

Summary

The author's assumption is that a regular rotation of the left and the right in power has been a long-standing feature of stable European democracies. In most East European countries the collapse of communism was followed by the electoral defeat of leftist parties. However, in the last two years these regions have witnessed a return to power of more or less transformed leftist parties and leaders. This does not mark the return of communism, which has definitely become a thing of the past, though some of these leftist parties nurture certain revisionist traits. In less developed countries, former communist elites are being transformed into national political elites, while in more developed countries of Eastern Europe the transformation of leftist parties into social-democratic parties has been completed. The author underlines the prominence of the national element in the political programmes of leftist parties. He goes on to conclude that the main reason for the resurgence of the left in East European countries lies in the social repercussions of the transition and the fact that the right has been turning a blind eye to these problems.